

A falu hallgat

Borbély Szilárd: *Nincstelenek*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2013.

A szegénységnek nincs jó szaga. Sőt, a szegénység kifejezetten bűdös. Penészes, rothadt, izzadt, zsírszagú, moslékszagú, áporodott, dohos, rossz szájszagú, pállott, vérszagú, alkoholbűzös, dohányszagú. A szegénység továbbá nem kellemes látvány, és a szegény ember nem kellemes társaság. A szegénységet szégyelli az ember, hiszen *más* lesz tőle, mint *azok*, akiknek telik mindarra, ami élvezetessé teszi az életet. A szegény ember nem élvez, hanem tűr. A szegény embert nem látják szívesen a „jó társaságban”, az ő gyereke nem hord szép ruhát, és neki mindig az olesó, a maradék jut. S neki nincs szava, amire odafigyelnének, az ő véleménye nem számít. Ő sem számít. És ez nem élet, ez nem az élet. Hanem ez a majdnem semmi, a nincs. Ebből a „nincsből” csinált irodalmat Borbély Szilárd. Mégpedig olyat, ami a kritikusok véleménye szerint az elmúlt év egyik kiemelkedő alkotása.

Ezt a véleményt magam is osztom. A *Nincstelenek* valóban nagyon fontos regény. Akár a magyar társadalom afféle terápiás regénye is lehetne, ha olvasnának efféle irodalmat azok, akiknek kissé hiányosak az ismereteik az úgynevezett népről. Arról a népről, melynek az élete nem a karikás ostor csattogtatásából, nótázásból és dévaj tréfákból áll, hanem szegénységből, szegénységből és szegénységből. Féja Géza írja a *Viharsarokban*, hogy a politikacsinálók, amikor nemzeti ügyekről, nemzetről, nemzeti szabadságról szónokolnak, és ezek mellé akarják állítani a népet, rendre megfélemlenek annak nyomoráról és szociális igényeiről¹. Sőt, még csak észre sem akarják venni, hogy mekkora szakadék tátong a délibábos fantáziavilág és a rögvaló között. A szociográfiai irodalom legjobb darabjai afféle kijózanító terápiát nyújtanak.

Borbély Szilárd regénye azonban nem klasszikus szociográfia, vagyis nem egy adott falu, tájegység vagy város kimerítő leírását kapjuk, az életmódok, tárgyi eszközök, szokások pusztá regisztrációjával, hanem annál jóval többet. Ha rokon művet kellene keresnünk a magyar irodalomban, akkor a *Puszták népe* juthat eszünkbe Illyés Gyulától, mely szintén egy szegénységben megélt falusi gyerekkorról tudósít; egy olyan közegről, ahonnan a szerző kemény munkával kiemelkedett. Borbély a könyv fülszövegében azt írja, hogy „a könyv életrajzi alapú, tehát korlátozott fikció”, valamint a hátsó borítón egy őt ábrázoló gyerekkori fénykép található. Amiből könnyen arra következtethetünk, hogy legalábbis önéletrajzi ihletésű regényről van szó, még akkor is, ha a fülszöveg arra is figyelmeztet, hogy „semmi sem biztos”. De eszünkbe juthat Tar Sándor is, akivel kapcsolatban szintén hasonló kérdések merülnek fel: meddig tart a szociográfia, és hol kezdődik az irodalom? Talán ott, ahol a nyelv elkezd több lenni, mint a regisztrálás pusztá eszköze, és világteremtő erővé válik.

A *Nincstelenek* nyelve egy puritán, szándékoltan redukált nyelv. Rövidek a bekezdések és rövidke a mondatok. Két-három szó: sokszor ennyi egy mondat, mely a pusztá tényközlésre szorítkozik. Ez van, meg az van, minden egyéb fölösleges. Éppúgy, mint abban a közegben, amelyben a regény játszódik, elvégre a semmi, a „nincs” nem is teszi lehetővé sem a komplexebb világlátást sem pedig a retorikusabb nyelvi alakzatokat. Ahol a mindennapos túlélés a tét, ott jelentősen szűkül a látómező és vele együtt a tudat és a nyelv is. Persze, ha elfogadjuk a szerző által kínált megoldást, akkor ezt a nyelvi szegényességet annak is tulajdoníthatjuk, hogy a történet narrátora egy kisfiú, aki ha akarná, sem tudná árnyaltabban kifejezni magát. Ám ez a fikció sántít, hiszen számos olyan dologról is értesülünk, amiről egy gyerek nem tudhat. Kicsit skizofrén a narráció, hol valóban egy gyerekelbeszélőt imitál, hol pedig egy érettebb személyiség szemüvegén keresztül látjuk a világot.

¹ Vö. Féja Géza: *Viharsarok*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2004. 34.

Egy gyereknek, aki még iskolába sem jár, aligha lehet fogalma a prímszámokról például. De egy gyerek ilyeneket sem mond: „A gyilkolás a férfiak dolga.” (59), vagy ugyanazon az oldalon: „Az ötöt nem lehet osztani, az csak magával osztható. Ilyen szomorúság van köztünk.” Ám kérdéses, hogy a narrátornak ez a megkettőződése valóban aláássa-e a regény hitelességét. Radnóti Sándorral értek egyet², aki szerint ebből a fajta írói „szerződésszegésből”, mely – ahogyan Bárány Tibor állítja – „egyszerre földézi az önéletrajziság kódjait, és közben el is bizonytalanítja azokat”, művészi erő, esztétikai hatás keletkezik. Finom játék ez, ahogyan az egyik perspektívából egyszer csak egy másikba vált a narrátor, ám az ábrázolni kívánt világ egésze vélhetően csak ily módon tárulhat fel az olvasó számára, akinek el kell fogadnia, hogy hol egy gyerek, hol pedig egy felnőtt tudatfolyamát olvassa.

A regénybeli narrátor afféle közvetítő, vagy tolmács szerepet is játszik az olvasó és a falu között, hiszen az utóbbi lakói számos olyan nyelvi fordulattal fejezik ki magukat, melyeket más nem érthet. A regényben rendre visszatérő formula: „mi úgy mondjuk”, és aztán következik az a speciális szó, amit a faluban használnak az adott dolog megnevezésére. A végrendelkezést testálásnak mondják, a süteményt téstának, a derékaljat surgyénak, vagyis a falu nyelvileg is egy külön csoportot alkot, és élesen elkülönül más nyelvhasználói közösségektől. Amikor a tanítónő arra kéri a gyerekeket, hogy mondják meg, mit látnak a lovat ábrázoló képen, akkor többször is elismételteti velük a választ, de mindig csak azt hallja, hogy „lú”. Mert ők így mondják. Ez azonban nincsen benne az olvasókönyvben. És ezen a nyelven vélhetően nem lehet verset írni, törvényeket és bonyolultabb összefüggéseket értelmezni. Ez a nyelv bezártságra kárhoztatja beszélőjét.

Ha a regényben első megközelítésben egyelőre a konkrétumokat nézzük, akkor a *Nincstelenek* helye és ideje viszonylag jól beazonosíthatóan a hatvanas évek falusi Magyarországa, valahol északkeleten. Az olvasónak valamelyest segítségére lehet Borbély Szilárd 2013-ban az *Élet és Irodalom*ban megjelent önéletrajzi írása³: „A falu egy súlyosan elmaradott térségben, az Erdőháton, a hármashatár közelében feküdt, valahol még az archaikus időben, a modernitás előtti világban élt”. Ennek a világnak a hátborzongatóan pontos leírását kapjuk, csaknem dokumentarista hitelességgel. A regényből kirajzolódnak a korabeli falusi társadalom mindenféle viszonyai, melynek neuralgikus pontjai ugyanazok voltak kicsiben, mint az országé nagyban: a zsidóság elhurcolása '44-ben valamint a pártkáderek embertelen basáskodása az ötvenes és a hatvanas években. A falu ezt is, azt is eltűrte.

A falubeli zsidók házait, vagyonát kisajátították, aztán soha többé nem beszéltek róluk. Pontosabban azokról nem, akik eltűntek, de a „zsidó” mint olyan, mégis valami fenyegető, baljós entitásként égett a falusiak tudatába. A zsidó az, aki más, a zsidó az idegen. „A zsidó az, aki nincs sehol. A zsidó, aki spekulál. Akinek nem jó, ami van. Amit már megszoktunk. Ahogy szoktuk, úgy nem jó neki. Aki mindig valami mást akar. Az öreget tudják, de még apámék is, hogy a zsidó az, amit nem lehet érteni. A zsidó a lelkifurdalás és a zsidó a büntudat, amelyet csak a megvetés enyhíthet” (201-2). A parancs ugyan felülről érkezett, de a helyi lakosság is részt vett a zsidók zaklatásában, és a helyi csendőrség kísérte őket azon a végzetes májusi napon. Az asszonyok sírtak, de este már azon tanakodott az egész falu, hogy amíg nem jön vissza a zsidó boltos, addig kéne eltüntetni azt a listát, amin a tartozásokat vezette. „Az emberek lesütötték a szemüket. A szájukat összeszorították. Hallgattak” (52).

A falu kollektív túlélési stratégiája a hírhedt „három majommal” szimbolizálható: nem akarnak látni semmit, nem akarnak hallani semmit, és nem akarnak beszélni semmit. Lesütik a szemüket, amikor a zsidókat elhurcolják, és akkor is megkönnyebbülnek, amikor a kulákok

² *ÉS-kvartett Borbély Szilárd Nincstelenek című regényéről* = *Élet és Irodalom*, LVII. évf., 45. szám, 2013. november 8.

³ Borbély Szilárd: *Egy elveszett nyelv* = *Élet és Irodalom*, LVII. évf., 27. szám, 2013. július 5.

elmennek a faluból, mert legalább nem kell a szemükbe nézni többé. Ez a falu nem a giccses nosztalgiaik szolidáris közössége egyszerű, ám jóságos emberekkel, hanem a közöny telepe. Az emberek nem néznek oda, ha valakivel baj történik, és nem beszélnek róla. Talán valami primitív mágiában bízva úgy gondolják, hogy amiről nem akarnak tudomást venni, az nincs is.

A falu hallgat. És ebben nem csak az a lényeges, hogy nincs beszéd, hanem az, hogy miről nincs. Mert a falu nem csak hallgat, hanem elhallgat. Azokat a dolgokat hallgatja el, amikről beszélni kéne, amiket meg kéne beszélni. De sem a férjek és feleségek nem beszélnek érdemben egymással, sem a szülők a gyerekeikkel. Ahogyan ismét csak az önéletrajzi írásban olvashatjuk: „A gyerekkoromból a legjobban a némaságra emlékszem. Arra, hogy *kussban* kell lenni. Tilos beszélni. Csak hallgatni szabad. Ezt a szabadságot engedélyezte nekünk, gyerekeknek a falu és a család. Pedig a gyerek folyton beszélne, mesélne. Beszélne a beszéd örömeért. Ezt az örömet, mint minden örömet, elveszik tőle. A nagyok, a felnőttek, akik folyton beszélnek. De a falu hallgat.”⁴

Nincs jelen a faluban a beszéd öröme, és nincs meg az a megkönnyebbülés sem, amit a dolgok meg- és kibeszélése jelent. Végletes és végzetes kommunikációs defektus jellemzi a falut, mely nemcsak a traumák és problémák megbeszélését teszi lehetetlenné, hanem a boldog és intim emberi kapcsolatokat is. Vagyis magát az emberi életet. Az ókori görögök valaha *zōon logon echōn*-ként, vagyis logosszal bíró lényként gondolták el az embert, akit a nyelv tesz képessé a világban való eligazodásra valamint a transzcendenciával való kapcsolatra. De a logosz az ész, a racionalitást is jelenti, azt az érveléstechnikát, melynek segítségével a városállamban élők megbeszélhették közös dolgaikat és meggyőzhették egymást. Mindez a falu világában visszavonódik, érvényét veszti. A logosz alig pislákol, a nyelv és a beszéd pedig csupán a legszükségesebb közlésekre szorítkozik, közös dolgok pedig nincsenek. Ezek az emberek az európai kultúra szélén húzzák meg magukat. Juhász Gyula *Tápai lagzija* juthat az olvasó eszébe, mely egy más korból tudósít hasonló állapotokról: „A bort megisszák, az asszonyt megverik / És izzadnak reggeltől estelig. [...] Az ember medve, alszik és morog.”

A regény azonban nem oknyomozó, hanem leíró. Borbély nem ebben, hanem a már idézett írásában próbál magyarázatot találni a jelenkori állapotokra, melyek okát a mélységes szegénységben, az évszázados elnyomásban jelöli meg, s hogy ezekben az emberekben a túlélés kegyetlen és önző törvénye minden cizelláltabb emberi érzést elnyomott: szeretetet, részvétet, szolidaritást, de még az őszinte bánatot is. Amikor az élet: harc, akkor az emberek is agresszívvá válnak, és a nyers erőszak veszi át a logosz helyét. És mindig a gyengébbet, a kiszolgáltatottabbat bántják. A férfiak a nőket és a gyereket, de a nők is a gyerekeket verik kétségbeesésükben. A férfiak hazamennek a kocsmából, és elüvöltik magukat: „A kurva anyátokat!” (211). Ekkor már a kezükben van az előre beáztatott kenderkötél, amivel verik a családot, ugyanúgy, ahogyan az ő szüleik is verték őket, gondolván, hogy így „lesz belőle ember” (211).

A gyerekek folyton egy olyan, közelebből meg nem határozott elvárással szembesülnek, hogy „legyenek jók”. Ez többek között azt is jelenti, hogy „fogadjanak szót”, csinálják azt, amit a felnőttek mondanak. Azt pedig nem csinálhatják, amit ők szeretnének: nem játszhatnak, nem barátkozhatnak azzal, akivel akarnak. A gyerekek életét egy csomó tiltás, szabály és utasítás szabályozza, és kegyetlen büntetés vár rájuk, ha ezeknek nem tesznek eleget. A szülők minden gátlás nélkül terrorizálják a gyerekeiket fizikailag és lelkileg, és tulajdonuként tekintenek rájuk, akinek nincs saját, külön személyisége. A regényben egy anya éktelen haragra gerjed, amikor a fia ellent merészel mondani neki: „Én szartalak! Ne beszéljen így velem a szarom!” (93). Az anyát pedig így szólítgatja az apja: „Büdös kurva,

⁴ Uo.

gyere ki! Hogy szakadtál vón anyádba” (61). S ahogyan az erőszak a logoszt vonja vissza, ezek a durva szavak pedig a keresztény szellemet, szeretetet, mely ilyen vagy olyan formájában mégis az európai közösségek egyik fő összetartó erejét jelenti. A legalapvetőbb tapasztalat, amit a regény feldolgoz, a szellemnek és a szeretetnek a brutális hiánya. Amit a gyerekek még a maga fájdalmas teljességében éreznek, hiszen a kisfiú is vágyik arra, hogy az apja megszimogassa a fejét. A felnőttek azonban már a hiányt sem érzik, annyira elvadultak.

Amit nem ellensúlyoz, hanem még inkább kidomborít az, hogy közben a regénybeli anya nagyon vallásos, ám nem tudatosságot feltételező hitről van szó, hanem inkább afféle menedékről, amibe kétségbeesésében kapaszkodik. Minden este imádkozik Máriához, és a legkeményebb kommunista időkben is igyekszik eleget tenni az egyházi előírásoknak. Igaz, meglehetősen zavaros módon, hiszen keveredik nála a görögkeleti kereszténység a zsidóság egyes elemeivel, mindegyik azonban rátelepszik a pogány babona. Furcsa és ironikus, hogy az asszony csakis az utóbbi által tud kapcsolódni a faluhoz (a babona univerzális), míg a másik két vallás tovább fokozza az ő és a családja idegenségét. Hiszen a település nagy része református, ahová a Károlyiak telepítették be a Havasokból a románokat, akik a kis fatemplomukkal hozták a maguk vallását, amelynek a gyakorlását egyszer csak megtiltották számukra. A zsidóság pedig az apa által jelenik meg a családban, aki a szóbeszéd szerint voltaképpen az öreg Mócsi fia. Amit ironikus módon nem ő vállal fel - „én nem vagyok zsidó” (182) mentegeti magát -, hanem a felesége, akinek voltaképpen nincs köze a zsidósághoz, viszont amikor mérges, akkor „azt mondja, hogy mi zsidók vagyunk” (200). S hogy még bonyolultabb legyen a családi képlet, az anyai ősök között rutén felmenők is vannak – vagyis a család ijesztő és érthetetlen identitásmintázatot képvisel a falu homogenitáshoz képest. Csakhogy az ellentétek a családon belül is élesek: az anya és az apa rokonai nem állnak szóba egymással, és míg az apa gyaníthatóan zsidó származású, addig a gyerek anyai nagyapja „horthysta fasiszta” (150) tiszt volt. Amikor az apa részegen megy haza a kocsmából, akkor az anyával egymás családját szidják.

A falu amúgy is komplikált viszonyaira aztán rátelepedett a kommunizmus is, ami ismét újrastrukturálta a hierarchiát. A módosabb parasztokból üldözendő kulákok lettek, és a „potyázó” zsellérek lettek az urak, akik semmihez nem értettek. Mindenkit bekényszerítettek a térszbe, és ez volt a padlássöprések időszaka is. A gyerek nagyapja meséli, hogy éppen akkor akartak venni egy darab földet, amikor kijött a kulákrendelet, és pont azzal a négy hektárral ők is a hatálya alá estek volna. Így aztán minden tartalékukat arra kellett áldozniuk, hogy visszacsinálják az üzletet, de a beszolgáltatást így sem úszhatták meg, bele is rokkantak.

A regényben megjelennek az ötvenes-hatvanas évek jellemző gazdasági-társadalmi jelenségei is. A rizstermelés beindítása, a forradalomról való szakadatlan locsogás, az Internacionálé („Incifinci”) éneklése, a régi világot pedig „ántivilágnak” hívják. Az új rend optimistán azzal biztatja magát, hogy „A természetet, elvtársak, le kell győzni” (11), és majd gumipityangot termelnek meg rizskását. Az azonban hamar kiderül, hogy a szép új világ sem igazságosabb, mint a régi, hiszen az apa azért nem kap munkát, mert kulák. Hiába fordult ki fenekestül minden, a feudális beidegződések megmaradtak a kommunizmusban is. Az anya tisztán látja ezt, és azt, hogy nem elég, ha a férje éjjel-nappal dolgozik, mert „nyalni kell. Értsd már meg, hogy nyalni kell. Aki tud nyalni, azt békén hagyják” (79). A férjnek ez nem megy, így aztán nem is kap munkát a faluban, sőt, meg sem tűrik. Ezért is, valamint nyilvánvaló másságuk miatt is az asszony egyfolytában el akar menni innen.

A menekülésnek több fajtája kerül elő a regényben. Ide tartoznak a nő sorozatos öngyilkossági kísérletei is, amikor mindenből eleget vesz, és kútba akar ugrani, a gyerekei szeme láttára. Menekülésnek foghatjuk fel a kétséges zsidó identitást is, amivel éppen másságát, üldözött voltát akarja hangsúlyozni, s a különbséget a falu többi lakójától. Egyszer például nekiáll pászkát sütni, kiküldi a kisfiút a ház elé, nézze meg, nem jön-e a Messiás, és mindezt úgy kommentálja, hogy „Azt játsszuk, hogy zsidók vagyunk” (214). Patócs László

egy előadásában⁵ arra hívta fel a figyelmet, hogy voltaképpen a kisfiú prímszám-mániája is egyfajta menekülési kísérlet egy absztrakt világba, ahol rend van. (A kényszerneurotikusok számára a hiányzó stabilitást a világban mániájuk jeleníti meg.) Az anya mindig arra készül, hogy egyszer majd elmennek a faluból, hiszen ők nem tartoznak oda, ők mások, mint a falubeli parasztok, akiket tiszta szívből megvet, noha a család éppolyan szegény, mint bárki más a környezetükben.

A falusiakkal szemben mégis valami zsigeri ellenszenvet érez, ami azért is nehezen érthető, mert a család mégis csak közös sorsban, közös elnyomásban osztozik velük. A mindenkit kifosztó és megalázó hatalom nem kivételezett senkivel, ám a nő mégis tiszta szívből utálja és lenézi a parasztokat, akikben egy alacsonyabb emberi létforma megtestesülését látja. A parasztok afféle vegetatív életet élnek szerinte: „A parasztok ott hálnak meg, ahová születnek. [...] Olyanok, mint a növények” (154). Kapzsis, zsugorik, piszkosak, bizalmatlanok és zárkózottak. Velük szemben az anya a szabadságra hivatkozik, ami megkülönbözteti őket tőlük. S éppen ezért érzi magáénak a zsidó sorsot, mely szerinte szöges ellentétben van a meggyökerezettséggel, lelki-szellemi szűkösséggel, korlátolt ostobasággal: „Aki okosabb náluk: zsidó” (155). Ezzel a mozdulatlansággal szemben az asszony nyughatatlanul folyton megy valahová; ez az állandó úton-levés és helykeresés jellemzi a család életét, melynek végül mégis sikerül elköltözni a faluból, be a városba. Csakhogy a falu konok helyhez kötöttsége is illúzió alapul: a földben érezni a vízereket, alatt futóhomok vándorol „ez az a bizonytalan talapzat, a mozgó föld, amelyen élünk” (74).

A prímszámokról fentebb már futólagosan volt szó, azonban érdemes alaposabban is szemügyre venni, milyen szerepet töltenek be a regényben. Az szinte bizonyos, hogy egy óvodás korú kisfiú aligha képes olyan elvont aritmetikai fogalmakat értelmezni, mint a prímszámok, és még kevésbé arra, hogy ehhez szintén elvont, filozófiai mélységű megfigyeléseket társítson. A prímszámok sokszor a magány összefüggésében merülnek fel, hiszen csak önmagukkal és eggyel oszthatók. Zavarba ejtő módon bukkannak fel újra meg újra a regényben, hiszen azt a kihívást intézik az olvasóhoz, hogy fejtsse meg őket, próbáljon magyarázatot találni erre a falusi, elmaradott viszonyok között meghökkentő mániára. De nem lehet, hogy az orrunknál fogva vagyunk vezetve, és nincs is semmilyen mélyebb, titokzatosabb összefüggés, mely választ adna a prímszámok rejtvényére, mint a gyerek jól fejlett neurózisa? Magam inkább erre az értelmezésre hajlok.

S végül a Messiásról, aki a prímszámokhoz hasonlóan szintén újra meg újra felbukkan a regényben. Hogy maga a Messiás kicsoda, azt aligha kell hosszan fejtegetni, az azonban már kevésbé egyértelmű, hogy a kisfiú miért várja a Mesijást, és mit remél tőle. Hiszen a falubeli Mesijás az a félbolond ágrólszakadt, akit a legutálatosabb munkákkal bíznak meg: ő meri ki a pöcegödröket például. Azért csúfolják Mesijásnak, mert egyedül neki van szakála a faluban. A másik különlegessége pedig az, hogy egyedül őt nem ugatják meg a kutyák. Amikor szükség van rá, akkor kimennek a falu gyülekezőhelyéül szolgáló Rámpára, és megkérdik: „Már elment a Mesijás?” (96). Ez a mondat pedig azért kelti fel az olvasó figyelmét, mert egyszersmind a regény alcíméül is szolgál. Az eldöntendő kérdés ugyanis azt sugallja, hogy a Mesijás már itt volt, de elment, és a kérdező efelől szeretne bizonyosságot nyerni. S talán az sem belemagyarázás, ha feltételezzük, hogy a tudakozó találkozni szeretett volna vele, s most csalódott, mert lemaradt róla. A regényben pedig a gyerek és a családja időről időre az „igazi” Messiásra várakozik, így lehetetlen nem párhuzamot vonni a két a két személy között, annál is inkább, mert az apa is azt mondja, hogy „A Messiásnak is a kocsmában kell érdeklőnie” (145), vagyis a Rámpán.

⁵ Patócs László: *A prim attribútumai – én-mintázatok Borbély Szilárd Nincstelenek című regényében* című előadása, mely Az irodalom és a lehetséges világok című konferencián hangzott el, Budapesten, 2013. december 10-én.

A Megváltó azonban vagy nem jön, vagy pedig már elment, anélkül, hogy megváltotta volna azokat, akik szakadatlan várnak rá. A Messiás legalapvetőbb karakterisztikuma éppen a hiánya: az, hogy csalódást okoz azoknak, akik várnak rá, hiszen vagy nem jön, vagy pedig már el is ment. Ebből a vágyból és várakozásból csináltak gonosz tréfát azok, akik éjjel bekopogtattak Móziék ablakán, és a kilétüket firtató kérdésre azzal válaszoltak, hogy „itt a Messiás” (194). S a gyásszal együtt ez a csalódás lesz úrrá a családon is, amikor meghal az anya legkisebb gyereke, mert „Azt hittük, hogy ő lesz a mi Messiásunk” (264). Az ugyan nehezen értelmezhető, hogy a család miért éppen egy 13 hónapos csecsemőben akarja a Megváltót látni. A remények azonban minduntalan megcsalatnak, mert nem és nem jön el a Messiás. Nincs jelen akkor, amikor szükség lenne rá, nincsen jelenléte. Nincsen feloldódás, nincsen megbocsájtás, nincsen megváltás, csak a folytonos hiány van. Hiszen akik várnak rá, nem tudnak lemondani arról a reményről, hogy egyszer mégis eljön a jelenlét pillanata, mert talán csak ez a várakozás ad erőt túrni a nyomorúságot. S még mindig elviselhetőbb az a tudat, hogy a Messiás még nem jött el, vagy már elment, mint az, hogy soha nem fog eljönni.

Nyomasztó világ tárul fel a *Nincstelenek* lapjain. Egy olyan világ, ahonnan hiányoznak az európai kultúra alapértékei: a görög szellemiségtől örökölt logosz, a római eredetű jog és a keresztényi szeretet és megbocsájtás. Ez a hiány pedig szűkössé, fájdalmassá és agresszívvá teszi az emberi életet. A regény ezt a hiányt mutatja fel az olvasónak, aki ezek után már csak abban bízhat, hogy egyszer talán mégis eljön a Messiás.